

Patrimoni,
didàctica,
recreació

Recreació històrica de la Guerra Civil espanyola i formació universitària

Laura Jiménez Martínez

Departament de Didàctiques Aplicades. Universitat de Barcelona
Correspondència: laurajimenez@ub.edu

Gemma Sebares Valle

Institut d'Arqueologia. Universitat de Barcelona
Correspondència: g.sebares@ub.edu

*Text presentat i acceptat a les I Jornades
Internacionals sobre Patrimoni del
Conflicte. Figueres, 2023*

Enviat: 30/07/2023

Acceptat: 15/09/2023

Resum: La recreació històrica, el re-enactment, és una activitat que té projecció en els espais formals i no formals d'ensenyament aprenentatge. A la Universitat de Barcelona s'han desenvolupat diverses experiències per promocionar la recreació històrica que han considerat, entre altres períodes, el de la Guerra Civil espanyola. De manera congruent a les pràctiques desenvolupades en altres països europeus, les activitats de recreació han obviat qualsevol recreació vinculada al feixisme i s'han centrat en l'entorn civil i militar republicà. Les estratègies desenvolupades s'han centrat en els estudiants del grau de mestre d'educació primària i els del màster de gestió del patrimoni i museologia. L'objectiu en tots dos casos ha estat el de preparar futurs professionals de l'entorn de la didàctica i la comunicació historicoarqueològica (en aules o museus) a considerar les possibilitats de la recreació històrica per aproximar un tema tan complex, i socialment tan sensible com és el de la Guerra Civil espanyola.

Paraules clau: Formació universitària, Guerra Civil espanyola, recreació històrica, aprenentatge-servei.

Abstract: Historical recreation, re-enactment, is an activity that is projected in formal and non-formal learning teaching spaces. The University of Barcelona has developed various experiences to promote historical recreation that has included, among other periods, that of the Spanish Civil War. In a manner consistent with the practices developed in other European countries, recreational activities have ignored any recreation linked to feixism and have focused on the civil and military republican environment. The strategies developed have focused on students of the master's degree in primary education and those of the master's degree in heritage management and museology. The objective in both cases has been to prepare future professionals in the environment of didacticism and historical-archaeological communication (in classrooms or museums) to consider the possibilities of historical recreation to approach such a complex, socially complex topic. as sensitive as that of the Spanish Civil War.

Keywords: University training, Spanish Civil War, historical recreation, learning-service.

Introducció

Les activitats de recreació històrica, al llarg del segle XXI, han guanyat protagonisme en els processos d'ensenyament aprenentatge, tant en els espais formals com en els no formals. En tant que aquestes accions també tenen protagonisme a les aules resulta interessant, suggerent, i fins i tot necessari, introduir la praxi de la recreació històrica en la formació inicial dels futurs docents de primària i secundària (Vaughan, 2009), com també entre els futurs professionals del patrimoni. Aquesta casuística ha motivat els processos d'experimentació, innovació i recerca que s'expliciten en el present treball i que s'han desenvolupat a la Universitat de Barcelona, a les facultats d'Educació i de Geografia i Història (Hernández-Cardona, Feliu-Torruella, Sospedra-Roca; Boj-Cullell, 2022).

Partim de la base que el «re-enactment», entès com a «recreació històrica», és una pràctica que, en temps contemporanis es desenvolupa en les darreres dècades del segle XX (Fischer, 1990). El concepte de «re-enactment» és polisèmic, i fronterer amb els de «reconstrucció històrica», «arqueologia experimental», «teatralització històrica» i «living history»... Entenem que re-enactment és una actuació en la qual gent del present miren d'aproximar, o representar de manera rigorosa un procés, casuística o fet del passat i per aconseguir-ho fan servir vestits i equipaments similars als del temps que es vol simular (o fins i tot emprant materials originals). Per tal que resulti versemblant la recreació històrica demana estudiar i documentar de manera rigorosa el període que es vulgui evocar (Espanol; Franco, 2021).

El concepte de «re-enactment», és proper al de «living history» que s'aplica a les persones que dinamitzen i expliquen espais patrimonials abillats amb equipament d'època i aproximant els imaginaris del període objecte d'intervenció. Altrament, el concepte de «re-enactment» sovint s'ha aplicat a representacions bèl·liques. D'ambdós conceptes, re-enactment i living history, el primer, assimilat al de «recreació històrica», ha estat el més reeixit i fins i tot, i el que s'utilitza més enllà de l'àmbit anglosaxó. De fet, en nombrosos països el concepte «recreació», que suma els conceptes de «living history» i de «recreació històrica», s'ha convertit en hegemònic (Haffemayer, Marpeau, Verlaine; Ory, 2012).

La idea de viure o reviure el passat ha implicat diversos biaixos, i sovint tant les accions de recreació històrica com de «living history» s'han desenvolupat entorn del patrimoni, per donar-lo a conèixer o protegir-lo. Al llarg dels anys 70 noves modalitats patrimonials com els open «air museum»; parcs arqueològics; parcs històrics i ecomuseus van incorporar a la seva oferta accions de «living history» i recreació històrica i, a principis del segle XXI, els recreadors van multiplicar la seva presència per potenciar el patrimoni (Goodacre, Baldwin, 2002), i al respecte casos com els de Williamsburg, Plymouth o Jamestown, als EE.UU., són prou exemplificadors. La demanda d'activitats de recreació històrica, per facilitar la comprensió de llocs i accions d'un altre temps, com a factor d'atracció, de didàctica i d'intermediació, es va convertir de llavors ençà en cosa usual.

Les experiències de la Universitat de Barcelona, plenament desenvolupades des del 2014, sovint han situat la recreació històrica, com activitat formativa, en un context d'aprenentatge-servei. Aquesta estratègia educativa implica el treball de continguts disciplinaris amb la consideració dels valors i combinant processos d'aprenentatge i de servei a la comunitat a partir de projectes articulats. L'aprenentatge-servei es pot plantejar a qualsevol nivell educatiu, també a l'ensenyament superior i als entorns universitaris (Puig, Batlle, Bosch i Palos, 2007). En aquest sentit, resulta interessant per la seva repercussió directa i en tant que forma a futurs docents per replicar aquesta praxi en el futur.

Recreació històrica i formació universitària

La recreació històrica es pot plantejar a partir de diferents estratègies en les dinàmiques educatives. En els Estats Units la recreació, es planteja directament a les aules, com a estratègia didàctica tant als cursos de primària com als de secundària (Vaughan, 2012). Mentre, a Europa, i a l'entorn iberoamericà, la tendència implica considerar la recreació com un recurs didàctic per reforçar l'adquisició de coneixements. Sigui d'una manera o l'altra la recreació ha anat a l'alça en els entorns d'ensenyament formal, com també en els no formals i hi ha consens en el fet que pot tenir projecció en tots els nivells educatius.

La problemàtica que s'ha intentat afrontar, en les activitats de recreació plantejades a la Universitat de Barcelona, des del 2014, radica en la possibilitat d'establir estratègies educatives basant-se en sumar lògiques de recreació i aprenentatge-servei al voltant de la didàctica del passat i en els processos de formació de professionals de l'ensenyament i del patrimoni. Al respecte no hi havia precedents, i la possibilitat d'iniciar una dinàmica de recerca i innovació que ho considerés resultava suggeridora. En aquest context, el grup de recerca DIDPATRI (Didàctica del Patrimoni) de la Universitat de Barcelona, va endegar una dinàmica de treball entorn de la recreació històrica combinada amb dinàmiques d'aprenentatge servei.

La temàtica sobre la qual es va treballar de manera prioritària va ser la Guerra Civil espanyola, atès que en aquells moments s'encetava un debat social sobre la memòria històrica del conflicte. S'entenia que, tot allò que impliqués aproximar sabers, patrimonis, paisatges i espais de la Guerra Civil espanyola, es podia plantejar en clau d'educació cívica i pensament crític, i les activitats de recreació protagonitzades o participades per universitaris podien ajudar a la recuperació de la memòria històrica en l'entorn del patrimoni.

L'opció partia, però, d'una experiència prèvia considerable, atès que el grup DIDPATRI, des de l'any 2009 havia desenvolupat accions i investigacions didàctiques, arqueològiques, històriques, patrimonials i de memòria al voltant de la Guerra Civil (Sospedra-Roca; Hernández-Cardona; Boj-Cullell; Hernández-Pongiluppi, 2023)... De resultes les activitats de recreació a proposar podien incorporar-se a projectes reals, o bé ser una extensió d'aquests. Els alumnes que havien de nodrir les pràctiques de recreació històrica pertanyien principalment al Màster de Gestió del Patrimoni i Museologia i al Grau de Mestre de Primària de la Facultat d'Educació.

La hipòtesi central dels processos de recerca i innovació vinculats a aquestes idees partia de la base que la recreació històrica podia tenir un paper important en la formació d'estudiants universitaris. Especialment en la Facultat d'Educació, però també en la de Geografia i Història en tant que la recreació, des d'una praxi empírica podia afavorir l'adquisició de sabers, i des d'una praxi axiològica podia ajudar a treballar els valors cívics relacionats amb la memòria històrica i la preservació i promoció del patrimoni. També es volia experimentar sobre les possibilitats de la recreació històrica en una dimensió cívica d'aprenentatge-servei. Es volia saber si els universitaris, tot practicant recreació, podien contribuir, de manera directa i tangible, a la preservació i promoció del patrimoni.

Com a dinàmica de treball es va optar per mantenir una dinàmica o línia de treball, al llarg de diversos anys, que pogués formar part, de manera transversal, en els diferents projectes d'innovació i recerca del grup de recerca. La proposta implicava establir les possibilitats de la recreació històrica en els processos de formació disciplinar d'universitaris (especialitats d'història, arqueologia, museografia i ciències de l'educació); però també organitzar, per a universitaris, activitats de recreació en una perspectiva d'aprenentatge-servei per donar a conèixer, dinamitzar i protegir el patrimoni material i immaterial de la Guerra Civil espanyola. L'estratègia també implicava, de manera implícita i explícita, donar suport a les entitats i actors de la societat civil en iniciatives de recuperació

de la memòria històrica; potenciar aliances entre els nuclis de recreació universitaris, les associacions civils i grups practicants de la recreació històrica i vincular les activitats de recreació a les accions de socialització de coneixements generats per la investigació de base. En un altre sentit també es pretenia vincular les activitats de recreació a la generació d'imatges estàtiques i cinètiques susceptibles de ser utilitzades en processos de socialització del coneixement (materials didàctics, museografia, videografia, exposicions, apps, etc.).

Figura 1.
Recreació al
Palau de les
Heures. Campus
Mundet.
Universitat de
Barcelona. Foto:
Didpatri, 2017.

El model d'aprenentatge-servei a partir de recreació històrica havia de sumar dinàmiques de recerca històrica, arqueològica i didàctica en un context d'arqueologia pública i història pública. La recreació era una peça més d'una aproximació holística entorn de la Guerra Civil espanyola, que articulava investigació de base, didàctica dels sabers generats i educació cívica (Hernández-Cardona, Rubio-Campillo; Sospedra-Roca, R.; Íñiguez-Gràcia, 2021).

Tot i que van haver-hi precedents sistemàtics des del 2011, el grup va començar a treballar de manera intensiva en els criteris assenyalats a partir del 2014. Es va intervenir al voltant de diferents projectes arqueològics, museogràfics i de memòria vinculats a la Guerra Civil espanyola. Les recerques i projectes van atènyer el camp de batalla de Raïmats i la línia fortificada de la Fatarella (Tarragona); el lloc de comandament de la XIII Brigada Internacional de Molí d'en Ferriol a Corbera d'Ebre (Tarragona); els espais repressius del Barranc de l'Obaga, també a Corbera d'Ebre; la museografia de l'Hospital del Molar (Tarragona); les fortificacions de costa de Cunit (Tarragona); el refugi antiaeri de Torre Balldovina a Santa Coloma de Gramenet (Barcelona) i el refugi antiaeri del Palau de les Heures de Barcelona (Barcelona).

Les intervencions van tenir en compte les dimensions de recerca, innovació i transferència, i van incorporar variables d'ensenyament-aprenentatge amb participació d'alumnes quan va ser necessari. El coneixement obtingut en els processos de recerca es va donar a conèixer a la comunitat científica a partir d'articles, ponències i comunicacions a congressos alhora que, en paral·lel es generaven tota mena d'accions de disseminació i divulgació (Hernández-Cardona; Feliu-Torruella; Sospedra-Roca; González-Sanz; Wilson-Daily; 2019). Tanmateix, aquest plantejament, congruent amb una praxi d'història i

arqueologia públiques, no es considerava suficient. Es volia sumar també, en clau proactiva, el potencial dels estudiants i dels mateixos processos d'ensenyament-aprenentatge, tot considerant recerca, transferència, ensenyament i educació cívica. L'opció implicava la participació activa i el compromís dels estudiants, i allò que es volia implementar eren, precisament, accions d'aprenentatge-servei concretes en experiències de recreació històrica. La praxi de recreació demostrava, en el dia a dia, que els estudiants aprenien dins i fora de les aules, però alhora comportava una dimensió axiològica d'educació cívica, ja que les accions que es realitzaven, per donar a conèixer els objectes d'investigació, contribuïen a una cultura de memòria històrica i afavorien el coneixement, la promoció i la salvaguarda de jaciments, espais patrimonials, museus, artefactes, documents, etc. (Jiménez, Rojo, 2014). Alhora la recreació històrica, que podia atreure i interessar a horitzons destinataris i públics molt diversos, implicava una acció decidida en favor del patrimoni.

Les experiències entorn de la recreació es van realitzar, des del curs 2014-2015, amb alumnes del Màster de Museologia i Gestió del Patrimoni Cultural, i també alumnes del Grau d'ensenyament de primària de la Facultat d'Educació. Tanmateix, va haver-hi exalumnes que manifestaven el seu interès en les activitats de recreació, i per satisfer les seves expectatives es va organitzar l'associació «Recreació UB-DIDPATRI» que agrupava exalumnes, alumnes de diferents especialitats i professors interessats en la recreació històrica. Aquesta estructura permetia organitzar activitats de recreació complementàries al marge de les tasques lectives dels estudiants. Tot plegat entre el 2014 i el 2023 vora de 200 alumnes van participar en activitats de recreació tot iniciant-se una tradició de recreació històrica universitària que va contribuir a la dinamització, valoració i preservació del patrimoni de la Guerra Civil espanyola i a la promoció de la memòria històrica. La participació d'estudiants recreadors ajudant a explicar excavacions, exposicions, monuments o espais de memòria esdevingué una experiència molt positiva per donar a conèixer i preservar el patrimoni.

D'altra banda, els estudiants recreadors, en clau de socialització, van contribuir a la generació d'un banc d'imatges digitals, estàtiques i cinètiques, que van tenir un paper rellevant en la generació d'una iconografia didàctica sobre el conflicte (Sospedra-Roca, Hernández-Cardona, Hernández-Pongiluppi, 2022). Les imatges convenientment tractades a partir de programes informàtics (Photoshop, Gym) es van utilitzar en l'elaboració de materials didàctics, elements museogràfics, apps i audiovisuals. La nova iconografia didàctica generada a partir de recreació històrica també es va fer servir en publicacions científiques, per explicitar hipòtesis o descriure situacions. Aquesta dialèctica de creació d'iconografia històrica també incidia en els processos educatius, subministrava material comprensible a les indústries culturals i el turisme cultural, i incidia sobre usuaris d'ampli espectre. Els recreadors universitaris també van participar en accions singulars de memòria: homenatges i commemoracions, en accions arreu dels escenaris de guerra i en particular en els monuments de memòria que en el context de les investigacions va aixecar el grup DIDPATRI (Hernández-Pongiluppi, 2020).

Recreació històrica militar i civil

Sovint les activitats de recreació històrica relacionades amb conflictes tendeixen a centrar-se, de manera exclusiva, en la dimensió bèl·lica. Això motiva crítiques singularment punyents des dels sectors educatius en tant que es consideren contradictòries amb la promoció de la cultura de la pau. En el cas de la Guerra Civil espanyola es feia inevitable, però, considerar el tema militar, ja que el que bàsicament tipifica una guerra són precisament les accions bèl·liques, i no es pot entendre la guerra al marge d'aquestes. Tanmateix, els esforços de la recreació també es van dirigir a propiciar una mirada civil sobre la guerra. D'acord amb aquesta lògica les activitats de recreació van incorporar

elements bèl·lics, però també variables civils. Així en els expositors (diorames, tallers, racons, estands...) que vertebraven les recreacions presentaven els més diversos aspectes transversals de la vida quotidiana. En aquesta percepció civil de la guerra el grup DIDPATRI tenia força experiència atès que havia desenvolupat projectes museogràfics sobre patrimoni del conflicte que donaven rellevància, precisament, a la dimensió civil (Feliu-Torruella, 2011).

En aquesta tessitura una de les activitats més singulars, va ser la recreació de les «Milícies de Cultura». En el conflicte de 1936-1939 les forces republicanes van posar un èmfasi en alfabetitzar i culturitzar les tropes. Soldats-mestres, i biblioteques muntades en autobusos van recórrer el front. La recreació de les sessions d'alfabetització es va convertir en un dels productes més reeixits de Recreació UB-DIDPATRI. Aquesta aproximació a la dimensió cultural i de vida quotidiana va comportar, com hem assenyalat, demostracions de recreació dedicades a la gastronomia, música, cançons del moment i balls més usuals. També es va tractar la sanitat civil i militar. L'escenificació d'hospitals de campanya esdevingué una pràctica habitual per part dels recreadors universitaris integrats amb grups especialitzats en la temàtica. En la mateixa línia es van desenvolupar racons de recreació sobre defensa passiva; prevenció de la guerra química; organització de les escoles públiques (moviment Consell de l'Escola Nova Unificada CENU); sobre el paper de les dones a la guerra; etc. Naturalment, les activitats de recreació també van implicar la dimensió militar: oficines de reclutament, instrucció, descripció d'armes i equips. Aquest enfocament més civil de la recreació va comportar automàticament un major interès per part dels centres educatius, així com el disseny específic de tallers i propostes didàctiques a desenvolupar a les aules.

Figura 2.
Recreació de les Milícies de cultura, per part d'estudiants del Màster de Museologia i Gestió del Patrimoni de la UB. Foto: Didpatri, 2019.

Recreacions desenvolupades

Les experiències de recreació desenvolupada entre el 2014 i el 2022, a la Universitat de Barcelona, consistents a plantejar als estudiants activitats de recreació en el context de les assignatures, i posteriorment com a activitat voluntària, en una perspectiva d'aprenentatge-servei s'han de considerar com a possibles i positives. Possibles en tant que es va poder desenvolupar, amb accions satisfactòries, malgrat la manca d'experiències prèvies. Rellevants en tant que implicaven el desenvolupament d'una estratègia d'ensenyament aprenentatge i de formació cívica que entenia les activitats de recreació com un servei a la comunitat. Positives en tant que contribuïen a un millor coneixement dels objectes d'estudi i mancomunaven esforços en favor del coneixement, defensa i preservació del patrimoni. En aquest sentit, les hipòtesis que s'havien considerat respecte a què la recreació històrica podia tenir protagonisme en la formació d'estudiants universitaris d'història, arqueologia, museografia i ciències de l'educació, quedava avalada amb escreix, com també la sinergia que podia establir-se entre recreació i aprenentatge-servei en clau de civilitat.

En total, durant el període 2014-2015 / 2021-2022 van participar en l'experiència, 8 cursos del Màster de Gestió del Patrimoni i Museologia (Facultat de Geografia i Història de la UB) amb un total de 107 alumnes, i 3 promocions d'estudiants de Grau d'Educació Primària (Facultat d'Educació UB) amb un total de 117 alumnes. A aquest contingent cal afegir-li un nombre indeterminat d'alumnes que van participar des del 2011 en les beceroles del projecte. Alhora el grup de Recreació-UB sempre va aplegar un contingent d'uns 20 membres actius. Al llarg d'aquests 8 cursos aquest conjunt d'alumnes, exalumnes, professors i recreadors associats va impulsar nombroses activitats de recreació entorn de la Guerra Civil espanyola tot definint noves dinàmiques de socialització del coneixement i de valoració del patrimoni. (Hernández-Cardona, Ru-bio-Campillo; Sospedra-Roca, R.; Íñiguez-Gràcia, (2021).

Entre les accions més rellevants, vinculades a projectes de recerca o transferència, que van implicar accions de recreació i d'aprenentatge servei cal destacar les que es descriuen a continuació.

El 2012, i com a precedent, el grup DIDPATRI, va promoure una acció singular de memòria fer, ja que va finançar, en el context d'un projecte de recerca, la realització i col·locació d'una proposta escultural de bronze en record de la XV Brigada Internacional i la 15a Brigada Mixta, de l'Exèrcit Popular de la República. El lloc on es va ubicar la peça va estar excavat per l'INCIPIT (Institut de Ciències del Patrimoni. CSIC) i el grup DIDPATRI de la UB el 2011 (González Ruibal, 2012). La zona excavada havia estat testimoni dels darrers combats, de fet els del darrer dia, de la Batalla de l'Ebre. També a la Fatarella, es va aixecar, el 2017, un memorial, una placa de bronze en baix relleu en memòria del tinent coronel Manuel Tagüeña, comandant del XV Cos d'Exèrcit de l'Exèrcit Popular. La intervenció esdevenia emblemàtica en tant que per primera vegada s'aixecava a Catalunya un monument en memòria d'un comandament de l'Exèrcit Popular. Tant un lloc com l'altre es van convertir en espais de memòria en els quals van començar a fer-se successives commemoracions. La participació de recreadors en la dinamització didàctica dels llocs, i en la celebració de les continuades recreacions que es van succeir va ser una constant. A Flix, DIDPATRI també va intervenir de manera continuada participant en les successives recreacions històriques commemoratives de la darrera fase de la Batalla de l'Ebre. En aquests esdeveniments els estudiants de màster i grau van participar de manera rellevant. Altrament, l'Ajuntament de Flix i el grup DIDPATRI van col·locar una escultura en memòria de l'actuació dels pontoners republicans durant la batalla de l'Ebre, que també esdevingué referent de memòria i escenari de commemoracions.

Cunit (Tarragona) esdevingué un altre banc d'experiències de recreació per als estudiants de la UB. A tocar de la platja es van escenificar i recrear, entre el 2016 i el 2018, els processos de construcció de les defenses de costa. Aquesta iniciativa donava suport

a un projecte patrimonial que realitzava DIDPATRI per tal de construir (a partir d'arqueologia experimental) un dels fortins de Cunit (Sospedra-Roca, Hernández-Cardona, 2022). Un altre espai on es van dur a terme activitats de recreació, vinculades a processos de recerca, va ser Corbera d'Ebre (Tarragona). El 2016 el grup DIDPATRI va excavar, a la zona de Molí de Farriol, el que havia estat lloc de comandament del Batalló Palafox de la XIII Brigada Internacional, i dels espais en els quals la companyia Botwin, que agrupava combatents jueus, havia lliurat els seus darrers combats el setembre de 1938. La presentació dels treballs arqueològics va estar acompanyada d'activitats de recreació. Al seu torn, i també a Corbera d'Ebre, el 2017, el grup DIDPATRI va excavar un sector del Barranc de l'Obaga tot intentant recuperar les restes de Robert Merriman, que havia estat cap del Batalló Abraham Lincoln (Hernández-Cardona, Íñiguez-Gràcia, Wilson-Daily; Sebares-Valle; 2020). Tot i que la recerca no va tenir èxit, atès que no es van localitzar les restes de Merriman el grup va decidir aixecar un monument en memòria de Merriman i del Batalló Lincoln. Al llarg de tot el procés es van descabdellar diferents activitats de recreació històrica (Hernández-Pongiluppi, 2020). A partir del 2017, a excepció dels moments àlgids de la pandèmia de la COVID es van realitzar activitats commemoratives amb recreadors al voltant del monument. Una de les accions més importants va ser la que es va desenvolupar entorn del projecte museogràfic de l'Hospital del Molar (el Molar, Tarragona), durant el 2018. En aquest cas van participar recreadors de la UB i d'altres grups per obtenir les imatges que havien de sostenir els audiovisuals i la gràfica de la museografia (Sospedra-Roca; Boj-Cullell; Castell, 2020).

Figura 3.
Participació
d'alumnes de la
UB en les
Jornades de
Dinamització
Cultural i
Recreació
Històrica de
Cunit. Foto:
Didpatri, 2018.

D'altra banda, els recreadors de la UB es van sumar i van col·laborar en les més diverses iniciatives muntades per les associacions cíviques i grups de recerca amb els quals hi havia relació. Entre les més significatives les que van emular el pas de l'Ebre a Miravet (Tarragona) el 2018; la del bombardeig de la Granadella (Lleida), anual des del 2015; el combat de l'Ordal del gener de 1939; usual des del 2016 o la recreació dels combats d'Alcubierre a Robres (Osca) del 2021 i 2022 (Gràcia Vera, 2022).

Figura 4.
Participació
d'alumnes de la
UB en la jornada
de Recreació
Històrica del
Final de la
Batalla de l'Ebre,
a la Fatarella
Foto: Didpatri,
2016.

La socialització de coneixements vehiculada a través de la recreació també es va projectar en la participació en produccions televisives com el *Quequicom* de TV3 dedicat a la Batalla de l'Ebre; o la sèrie *Tremolors* dedicada a també a la Batalla de l'Ebre, o la col·laboració en documentals com ara *Els darrers dies de Robert Merriman* de la Universitat de Barcelona. De manera sistemàtica en totes les intervencions de recreació impulsades per DIDPATRI es van obtenir imatges fotogràfiques i cinètiques que van permetre disposar d'un rellevant banc d'imatges que es va utilitzar per desenvolupar propostes iconogràfiques per donar suport a audiovisuals, *apps*, materials didàctics, etc. Alhora les imatges es van fer servir per construir propostes *matte painting* amb finalitats museogràfiques o editorials (Hernández-Cardona; Hernández-Pongiluppi, 2018).

Les experiències de recreació, aprenentatge-servei, van quedar paralitzades temporalment per la Covid-19, però, en acabar la pandèmia es van reprendre. Tanmateix, les activitats de recreació van quedar greument condicionades a partir del 2020 en tant que la nova normativa sobre armes (Real Decreto 726/2020) condicionava i limitava dràsticament la utilització de rèpliques en les recreacions, i feia impossible que des de la universitat es poguessin gestionar rèpliques d'armes de foc. De resultes la recreació sobre la Guerra Civil a la universitat va quedar limitada a aspectes auxiliars o civils, que no exigissin la presència d'armament. Així i tot, aquesta casuística dificultava la continuïtat atès que, en una guerra, òbviament, les armes també són importants i difícilment es podia recrear de manera holística el conflicte sense disposar de rèpliques d'armament. De resultes la recreació de l'entorn UB va anar abandonant la temàtica de la Guerra Civil i es va anar ressituant en el període medieval, en el qual també hi havia opcions de recerca. En qualsevol cas l'activitat desenvolupada entre el 2014 i el 2022 va ser satisfactòria, i la hipòtesi general respecte a la funcionalitat de la recreació per assolir coneixements i desenvolupar valors axiològics va quedar prou provada per la via empírica. L'avaluació de les activitats desenvolupades es va fer de manera fragmentada segons el calendari dels diversos projectes participats a partir d'avaluacions de tipus qualitatiu. La realització de sessions tipus «focus group» va implicar el contrast de punts de vista, valoracions i observacions amb els diversos agents implicats (entorns polítics i de gestió, investigadors,

tècnics en turisme i patrimoni i professorat). El fet que projectes s'haguessin realitzat des de lògiques d'arqueologia pública o història pública, va enriquir les valoracions. Les avaluacions van conduir a millores en els protocols de recreació que van anar reaplicant als projectes successius.

Valoració de l'experiència

Les activitats de recreació plantejades en clau d'aprenentatge-servei es van evidenciar com a possibles i útils, en tant que van contribuir a promocionar i protegir el patrimoni i a potenciar la formació cívica. D'altra banda, el grau de satisfacció de l'alumnat participant, establert a partir de valoracions qualitatives i quantitatives (qüestionaris), va ser elevat. Es considerava que les pràctiques de recreació eren idònies, ja que permetien assolir coneixements i, des d'un punt de vista didàctic, ajudaven a relativitzar i comprendre millor els fets, processos i contextos històrics per la via empàtica i per la reflexió a partir de succedanis de la realitat.

Tot plegat indicava que la recreació, com a estratègia formativa a la universitat, tenia possibilitats de desenvolupament i optimització. Tanmateix, el model presentava algunes dificultats en tant que el desenvolupament d'una bona recreació històrica implica disposar d'equips i materials. Usualment, els recreadors arrangen els seus equips al llarg de pràctiques i experiències que poden durar anys. En el cas dels estudiants universitaris aquesta opció no es donava, ja que no disposaven d'equips propis, ni tenien experiències prèvies i la seva relació amb el món de la recreació era puntual. Per superar aquesta dificultat, es va fer necessari, des de l'entorn acadèmic, adquirir material per equipar als estudiants mentre duressin les activitats de recreació. En el cas de DIDPATRI, l'adquisició de materials es va fer a partir dels pressupostos dels projectes de recerca i transferència, que van permetre adquirir indumentària i elements artefactuals (civils i militars) per equipar un grup classe mitjà (de 30 o 40 alumnes).

Val a dir que des del vessant de la qualificació professional, i tant per ensenyants com per professionals del patrimoni, la dinàmica de treball sobre la Guerra Civil va implicar una rica diversificació quant a ús de diferents tipus de fonts històriques. Per recrear cal documentar-se i això implica visualitzar fotografies i documentals, consultar diaris i cartes de combatents i de gent de l'època. En alguns casos la preparació de la recreació va generar fins i tot la recuperació de nous testimoniatges de gent de l'època, de persones relacionades amb els espais patrimonials treballats, o fins i tot de familiars dels alumnes. Pel que fa als aspectes recreats cal precisar que els professors i investigadors implicats van decidir limitar les recreacions a l'entorn republicà. No es va considerar, en cap cas, i seguint les pràctiques de recreació usuals en la Unió Europea, la possibilitat de recrear entorns militars o civils de caràcter feixista.

L'experiència també es va plantejar, com hem assenyalat, amb una clara intencionalitat formativa en el sentit que els alumnes universitaris d'educació i d'entorns patrimonials poguessin adquirir pràctica i idees per plantejar la recreació històrica com a estratègia didàctica. En aquest sentit, l'experiència adquirida: disseny de recursos didàctics, relació amb el currículum, procés de documentació, arranament d'equips, podia replicar-se, sense massa problemes, a l'ensenyament secundari. Altrament, també obria perspectives per ajustar propostes per primària. Quedaven pendents de resoldre, però, dubtes metodològics com ara la necessitat de delimitar el que eren activitats de recreació respecte a les de teatralització (Schneider, 2014) i de reconstrucció.

Un altre tema a considerar era el del gènere, i al respecte les experiències dels Estats Units eren rellevants en el sentit que l'experiència vivencial i cultural de recrear un personatge, en una perspectiva empàtica, la pot exercir qualsevol, amb independència de l'aspecte, edat o gènere. Aquest principi de base, però, esdevé discutible quan del que es tracta és fer una recreació pública rigorosa, o la generació d'imatges destinades a audiovisuals, en els quals, per tal d'evitar un possible *fake*, s'ha de procurar que l'aspecte dels

recreadors s'ajusti al de les persones que es volen representar, i al respecte experiències com les del programa iconogràfic del centre d'interpretació de la batalla de Culloden (Escòcia) són prou reeixides.

Certament, les activitats de recreació potencien les aproximacions empàtiques a persones d'altres llocs i moments, però cal tenir present, i s'ha d'explicitar en el plantejament de qualsevol activitat, que la recreació és un succedani. Els recreadors no pateixen els problemes estructurals de salut, o les condicions d'higiene, o l'imaginari, o els perills de les persones que evoquen. Tanmateix, el que sí que és cert és que la recreació és una via per reflexionar o imaginar quines haurien de ser les percepcions, sentiments i sensacions d'aquestes persones, i en aquest sentit la recreació esdevé una interessant màquina didàctica (McCalman; Pickering 2010).

Conclusions

El desenvolupament d'activitats d'aprenentatge-servei vinculats a la recreació històrica de la Guerra Civil espanyola, en la formació universitària és perfectament viable. Té un especial interès en la formació de futurs mestres, professors i professionals del patrimoni. La recreació ajuda a assolir coneixements per diferents vies. D'una banda, exigeix estudi de base en referència a les disciplines del passat, arqueologia i història. El recreador ha de conèixer el període, moment i lloc sobre el qual actuarà, i això exigeix documentació, consulta de fonts, visualització d'espais patrimonials, selecció d'objectes i materials, etc. També incideix clarament en la formació dels docents en tant que poden aprendre com plantejar recreacions i com es poden explotar didàcticament. Altrament, també demana coordinació per executar el "projecte" de coordinació de la recreació i això dona habilitats en tot allò a referent a logística, organització i planificació didàctica. L'altra variable que actua sobre la recreació és l'axiològica en tant que ens permet aproximar-nos, a partir de l'assaig empàtic, a l'imaginari i la cosmovisió de les persones d'altre temps i al seu context. Quan la recreació universitària es planteja en clau d'aprenentatge-servei, esdevé útil en tant que incideix en una major conscienciació entorn dels patrimonis implicats. En el cas de la Guerra Civil espanyola el benefici és evident, la participació de recreadors al voltant de les excavacions, museus, exposicions, monuments, actes de memòria, contribueix a la seva comprensió i valoració.

Bibliografia

- ESPAÑOL SOLANA, D., FRANCO CALVO, J. (coords.) (2021): *Recreación histórica y didáctica del patrimonio: Nuevos horizontes para un cambio de modelo en la difusión del pasado*. Xixon: Trea.
- FELIU-TORRUELLA, M. (2011): 'Viure i morir a la Guerra Civil espanyola 1936-939: deu anys d'història d'una activitat educativa al Museu d'Història de Catalunya. *Ebre 38. Revista internacional de la Guerra Civil espanyola*, 6. 223-237.
- FISCHER, B. (1990): *Re-enactment: Between Self and Other*. Toronto: Power Plant.
- GOODACRE, B. & BALDWIN, G., (2002): *Living the Past: Reconstruction, Recreation, Re-enactment and Education at Museums and Historical Sites*, London: Middlesex University Press.
- GRACIA VERA, P. (2022): «Robres: l'experiència de recrear un campament republicà als Monegros». *Ebre 38: Revista Internacional De La Guerra Civil, 1936-1939*, 12(12), 145–165. <https://doi.org/10.1344/ebre38.2022.12.41237>
- GONZÁLEZ RUIBAL, A. (2012): *El último día de la batalla del Ebro. Informe de las excavaciones arqueológicas en los restos de la Guerra civil en Raimats. La Fatarella (Tarragona)*. (CSIC-INCIPT) Informes y documentos de Trabajo.
- HAFFEMAYER, S.; MARPEAU, B.; VERLAINE, J.; ORY, P. (2012): *Le spectacle de l'histoire*; Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

- HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X.; FELIU-TORRUELLA, M.; SOSPEDRA-ROCA, R.; BOJ-CULLELL (2022): «Audiovisual narrative, re-enactment, and historical education: Hospitals in the Spanish Civil War». *Frontiers Education*. 7:979175. Doi: 10.3389/educ.2022.979175
- HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X.; ÍÑIGUEZ-GRACIA, D.; WILSON-DAILY, A. E.; SEBARES-VALLE, G. (2020): «Buscant Robert H. Merriman». *Ebre 38: revista internacional de la Guerra Civil, 1936-1939*, 10, 169-181, <https://raco.cat/index.php/Ebre/article/view/382855>.
- HERNÁNDEZ-CARDONA; F.X.; HERNÁNDEZ-PONGILUPPI, M. (coord) (2018): *Ebre 1938. Imatges d'una batalla*. Barcelona: Angle Ediforial.
- HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X.; RUBIO-CAMPILLO, X.; SOSPEDRA-ROCA, R.; ÍÑIGUEZ-GRACIA, D. (2021): «Illustration, reenactment, Citizenship and Heritage of Contemporary Conflict: The Case of the Ebro (1938)». *Sustainability*, 13, 3425.
- HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X.; FELIU-TORRUELLA, M.; SOSPEDRA, R.; GONZÁLEZ-SANZ, M.; WILSON-DAILY, A. (2019): «Generación de iconografía didáctica a partir de recreación histórica y 3D. El caso de la Guerra Civil Española». *Ensayos. Revista de la Facultad de Educación de Albacete*, 34-1, 67-82.
- HERNÁNDEZ-PONGILUPPI, M. (2020): «Escultures, memòria i didàctica de la Batalla de l'Ebre». *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, 10, 123-140.
- JIMÉNEZ, L.; & ROJO, M.C. (2014): «Recreación histórica y didáctica». *Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, 78, 35-43.
- McCALMAN I.; PICKERING P. (2010): *Historical reenactment: from realism to the affective turn*. Basingstoke: Macmillan.
- PUIG, J. M., BATLLE, R., BOSCH, C Y PALOS, J. (2007): *Aprendizaje Servicio Educar para la Ciudadanía*. Barcelona: Octaedro
- REAL DECRETO 726/2020, de 4 de agosto, por el que se modifica el Reglamento de Armas, aprobado por el Real Decreto 137/1993, de 29 de enero. BOE» núm. 211, de 5 de agosto de 2020.
- SCHNEIDER, R. (2014): *Theatre & History*. London: Macmillan International Higher Education.
- SOSPEDRA-ROCA, R., & HERNÁNDEZ-CARDONA, F. X. (2022): «El fortí de Cunit. Recreació didàctica d'estructures defensives». *Ebre 38: Revista Internacional De La Guerra Civil, 1936-1939*, 12(12), 167–181. <https://doi.org/10.1344/ebre38.2022.12.41238>
- SOSPEDRA-ROCA, R.; HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X.; BOJ-CULLELL; HERNÁNDEZ-PONGILUPPI, M. (2023): «Monuments, escultures i museus en els espais històrics de la Batalla de l'Ebre. Les aportacions del Grup «Didáctica del Patrimoni» de la Universitat de Barcelona». *Pasado y Memoria*, 26: 451-480. <https://doi.org/10.14198/pasado.22790>
- SOSPEDRA-ROCA, R., HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X., & HERNÁNDEZ-PONGILUPPI, M. (2022): «Digital iconography, conflict heritage, and the teaching of history: The case of the Spanish Civil War», *Cogent Education*, 9:1, DOI: [10.1080/2331186X.2022.2082087](https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2082087)
- SOSPEDRA-ROCA, R., BOJ-CULLELL, I., CASTELL, J. (2020): «El Molar. Museografía didáctica en un hospital de la Batalla de l'Ebre». *Ebre 38. Revista internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, 10, 185-207.
- VAUGHAN, R. (2012): *History and Imagination: Reenactments for Elementary Social Studies*. Plymouth: R&L Education.
- VAUGHAN, R. (2009): *Bringing History to Life*. Plymouth: Rowman & Littlefield Education.

Autoria: El present treball ha estat conceptualitzat i escrit per Laura Jiménez i Gemma Sebares. Les autores han llegit i estan d'acord amb la present versió del manuscrit.

Conflictes d'interès: Les autores declaren no tenir cap conflicte d'interès.

Copyright: © 2022 de les autores. Presentat per a una possible publicació d'accés obert sota els termes i condicions de la llicència Creative Commons Attribution (CC BY) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).